

שקיעי ספרדית-יהודית בעברית החדשה

אורה (רודריג) שורצולד

רקע

קהילות יהודים אחדות חיו בירושלים במאה ה-19: ספרדים, אשכנזים, ובני עדות מזרח למוצאיהם. במהלך המאה ה-19 היה לספרדים בירושלים מעמד בכורה הן מבחינת מספרם (עד שנות ה-70) והן מבחינת מעמדם הפוליטי. שתי לשונות שלטון אז בדיבור בארץ-ישראל ככלל ובירושלים בפרט: הערבית המקומית והספרדית-היהודית (מכאן ואילך ס"י; נקראה גם לאדינו כפי דובריה), לשונם של יהודי ספרד, שהפכו להיות בהדרגה רוב בארץ אחרי הגירוש, ושל צאצאיהם, שעלו מרחבי הפזורה, בעיקר מתורכיה ומארצות הבאלקאן. המגעים בין הספרדים, בין עדות המזרח ובין האשכנזים הביאו אותם בהכרח להידברות. האשכנזים באותה תקופה אמנם דיברו יידיש בינם לבין עצמם, אך אימצו את הלשונות האחרות לצורכי תקשורת עם אחיהם הספרדים ועם שכניהם הערבים¹.

עליות של יחידים ושל משפחות במחצית השנייה של המאה ה-19 הביאו לישראל דוברי לשונות אחרות: יוצאי תימן, בבל, סוריה, בוכארה, פרס, גרוזיה, כורדיסתאן, ובעיקר יוצאי צפון-אפריקה (מארוקו, אלג'יריה ותוניסיה). העליות הגדולות מאירופה, שגברו במיוחד החל מן העלייה הראשונה (1882-1903), הביאו דוברים של לשונות נוספות: רובם דוברי יידיש ומקצתם דוברי לשונות אחרות. בהיעדר מכנה משותף אחר, היתה העברית לגווינה לשון התקשורת הטבעית בין הקהילות השונות בארץ. זאת ועוד. הגישות הציוניות בדבר בית לאומי ליהודים, התנתקות מן המורשת הכלכלית, הדתית והחברתית של הגלות הממושכת, ויצירת חברה חדשה וטובה יותר, לוו בשינויים בתפישת הלשון העברית וחשיבותה.

הלשון העברית התחילה להתפשט בהדרגה בתחומי ארץ-ישראל בסוף המאה ה-19 אך החלה להיות לשון הדיבור היחידה, בעיקר של ילידי הארץ, רק אחרי העשור

ההפניות הביבליוגרפיות — בסוף המאמר.

1 על הרקע ההיסטורי ועל התהליכים החברתיים בהתגבשות היישוב בארץ ישראל במאה התשע-עשרה — ראה: בן-אריה; בן-צבי; כרטל; גת; הרצוג; קניאל; שרעבי; ואחרים. תיאורי התקופה מיוצגים יפה גם בסיפורת שהתפרסמה בשלהי המאה ה-19 ובראשית המאה העשרים — עיין למשל: ירושלמי; יהושע. לידות; יהושע, תמול; ועוד רבים אחרים, שתקצר היריעה לפרטם כאן.

הראשון של המאה העשרים. דחיפה של ממש לכך נתנו לה אנשי העלייה השנייה. מעשה 'התחיה' של הלשון העברית – סיפור הפיכתה מלשון קודש, לשון לימודים או לשון תקשורת לעת מצוא, ללשון יומיום מדוברת וכתובה בכל תחומי החיים, שילדים נתחנכו לאורה – כבר תואר בהרחבה מצדדים שונים.² כאן אראה, כיצד הס"י המדוברת השפיעה על מילונה וביטוייה של הלשון העברית המתחדשת.³ הדיון ייסב על העברית הישראלית הכללית, ולא על לשונות מיוחדות, כגון לשון הדייגים, שבהן יכול להימצא שיעור גבוה יותר של ביטויים ס"י או ספרדיים בכלל.⁴

א. לשונות במגע

כאמור, הס"י היתה מן הלשונות הנפרצות ביותר ביישוב היהודי עד סוף המאה ה-19, והיא המשיכה להיות הלשון השנייה כדיגלוסיה גם בראשית המאה העשרים בערים הותיקות (או 'הקדושות'): ירושלים, צפת, טבריה וחברון. לשונות במגע משפיעות זו על זו ומושפעות זו מזו.⁵ ההשפעה הניכרת ביותר היא בתחום המילון, שבו מילים נודדות מלשון אחת לרעותה, אבל היא באה לידי ביטוי גם בתחומים אחרים, כגון בהגייה, בדקדוק ובמעטקי משמעויות. העברית, בהיותה השפה הגבוהה כדיגלוסיה, השפיעה על הס"י השפעה ניכרת בכל שלב משלביה;⁶ אבל ככל הנראה, גם ס"י השפיעה השפעה סמויה על העברית במהלך תולדותיה, בהחדרת ערכים מילוניים, כגון: עזפן (חצוף, גס רוח), עזפנות (חוצפה, עזות מצח), מעלה-מטה (בערך) ועוד. בתקופת התחייה של הלשון העברית היתה השפעת הס"י עליה ניכרת יותר, שכן בהיות הס"י לשון דיבור יומיומית של יהודים, היא היתה מוכרת להם אף יותר מן העברית המתחדשת. ביטויים, מילים וצורות מן הס"י היו זמינים למחיי העברית בדיבור. הרגלי השימוש בס"י השפיעו על הלשון המתחדשת במישרין או בעקיפין. בדיונים שונים על תחיית הלשון העברית מודגש חלקה של היידיש והשפעתה כרקע להבנת מעשה התחייה.⁷ קוטשר, למשל, הקדיש 14 סעיפים בספרו להשפעת היידיש על העברית הישראלית, ורק סעיף אחד להשפעת הס"י.⁸ יש מידיה של איצדק

2 ראה, למשל: בלאו; בראדון, אימהות; בראדון, עלייה; הרמתי, ארבעה; הרמתי, חינוך; הרשב; מורג, גיבוש; נהיר; סיוון, תחייה; ספולסקי וקופר; פלמן; קוטשר; רבין; ואחרים.

3 ראה גם: בוניס, יישוב, עמ' 29*-31; גולד, השפעה.

4 ראה, למשל: מורג וספן.

5 ראה: וינרייך, מגע; להיסטה; אפל ומויסקן; פרגוסון.

6 ראה: שורצולד, יון; שורצולד, לשון; שורצולד, היתוך; בוניס, רכיב. וראה להלן סעיף ב.2.(ב).

7 מלחמות הלשון, הויכוחים על האפשרות שיידש תהא לשון התקשורת בארץ-ישראל, השפעתה הישירה על אופני ההבעה בעברית – ראה: קוטשר; הרשב; הרמתי, חינוך; בראדון, עלייה; ספולסקי; פלמן; ואחרים.

8 ראה: קוטשר, עמ' 212-219.

היסטורי בהצגת הדברים באורח זה. לא הכול בעברית החדשה הוא חזות היידיש. אמנם הלוחמים הנמרצים לתחיית הלשון העברית בדיבור היו רובם האשכנזים, שלשון-האם שלהן היתה יידיש, אך הם לא המציאו את הלשון. וכבר ש' הרמתי כתב על ארבעה מורי עברית ספרדים שקדמו לבן-יהודה והיטיבו להילחם את מלחמתה עוד קודם בואם של אנשי העלייה הראשונה והשנייה לארץ.⁹ מה שמקובל לראותו כהשפעות של לשונות אירופה, במיוחד בתחום התחביר, דרך המסנת של היידיש, אפשר שהוא גם השתקפות של ס"י, שאף היא לשון אירופית מצד תחבירה. והלוא רבים מראשוני המשתמשים בדיבור עברי בארץ-ישראל לשון אימם הייתה ס"י ולא יידיש. העיון בפראזיולוגיה העברית מעיד על השפעה ס"י מעבר לכל ספק — ראה להלן סעיף 2(ב).

בעלי האידיאולוגיה של התחייה הלאומית לא תמיד היו המגשימים המוצלחים ביותר של תחיית העברית. אנשי העלייה הראשונה לא דיברו עברית בשטף ובקביעות, וללשון זו לא ניתן מעמד בכורה בכתיבה-הספר במושבות. תחיית העברית מאז ימי העלייה השנייה, במיוחד אחרי 'מלחמת הלשונות' (1913-1914),¹⁰ מציינת את ראשית הדיבור העברי והתפשטותו האמיתית.¹¹ אותם אנשים פשוטים בארץ-ישראל, שהיו צבא דוברי העברית הראשונים ושהושפעו מן הדרך האידיאולוגית של אנשי העליות מאירופה, היו ברובם בעלי רקע לשוני אחר: ס"י, ערבית-יהודית, פרסית-יהודית לתת להגיהן השונים וכיו"ב. אינני באה להמעיט בחשיבות בני העלייה השנייה, בתרומתם הנכבדה למען העברית ובהשגיהם, כל שאני מבקשת להדגיש הוא שניצחון במלחמה (גם במלחמה אידיאולוגית) מושג לא בזכות המפקדים בלבד אלא במידה רבה בזכות החיילים האלמונים, המבצעים את העבודה הממשית והיומיומית. במאבק על העברית — היו אלה תושבי הקבע הותיקים בישראל, שאימצו את העברית ועשוה לעובדה קיימת. אף שתרומתם הספרותית העברית של היהודים הספרדים לא היתה גדולה, אין ספק שתרומתם לתחיית הלשון העברית בדיבור הייתה חשובה, והשפעתם היתה רבה מזו המיוחסת להם עד כה.

זאת ועוד. החוקרים, שדנו בעברית כלשון היתוך,¹² לא ידעו ס"י במידה מספקת, שתאפשר להם לשקול את רכיביה בעברית המתחדשת באופן שקול. רובם כאו ממזרח אירופה וממרכז, ומודעותם לס"י היתה מזדמנת. גם מסיבה זו נגרע הדיון בהשפעת הס"י מתיאור העברית.

9 ראה: הרמתי, ארבעה. הארבעה הם: יוסף הלוי, ברוך בן יצחק מיטראני, מנחם פרחי ונסים בכר. תיאורי המאבק — ראה: פלמן, עמ' 94-111; בראדון, עגנון, עמ' 128-164; קוטשר, עמ' 193; בלאו, עמ' 16-17 ואחרים.

11 ראה: מורג, גיבוש. הרשב (עמ' 20-22) מציין שלושה גורמים לתחייה: חיי העברית ברב-מערכת הדתית בגולה; תחיית העברית ככתב ברב-מערכת החילונית; תאים חברתיים חדשים במדבר החברתי בארץ-ישראל.

12 ראה: ריון, עמ' 15-53; קוטשר, עמ' 196-224; הרשב, עמ' 44-48; בלנק, יידיש; ואתרים. ההיתוך הוא של רכיבי העברית מכל מקורותיה הקלאסיים ושל השפעות זרות שונות.

ברי לי, שהשפעת הס"י היתה רבה מאוד בתחיית הלשון העברית וכעיצובה הראשוני, הן מבחינת המסד הפונולוגי, הן מבחינת הפראזיולוגיה והתחביר, הן מבחינת המילון. כיוון שאדון ביתר פירוט במילון וכפראזיולוגיה בהמשך, אזכיר כאן רק את ההגייה. בדרך כלל מוצגת הגיית העברית הישראלית כשילוב של עיצורי האשכנזים (חוץ מהגיית תי"ו רפה כסמ"ך), עם חמש תנועות הספרדים i, e, a, o, u.¹³ עיצורי הס"י שווים לעיצורי העברית החדשה, פרט לצד"י ההגוייה s ולר"ש החדר-לשונית, בעוד בעברית החדשה הצד"י הגוייה ts והר"ש ענכלית. התנועות שוות, ואף ההטעמה של רכיבי העברית בה שווה.¹⁴ גם קו"ף וטי"ת נחציות כבערבית לא נהגו בקרב היהודים הספרדים, ווי"ו נהגתה v ולא w. בפי הספרדים יודעי הערבית רווחה גם הגיית עי"ן וחי"ת במילים עבריות בהשפעת שכניהם, והגייה זו נותרה עד היום בעברית החדשה בהגייתם של בני עדות המזרח בכלל.¹⁵ בס"י גם היו מלכתחילה העיצורים שחדרו לעברית הישראלית בהשפעת הלעז, ג' (כמו בג'זסטו [נכון]), ז' (כמו באיזו [בן] וצ' (כמו בצ'יקו [קטן])). שני הראשונים גם משרתים את הכתיב העברי כבס"י.¹⁶ יוצא אפוא, שהמצע הפונטי הס"י היה נוח למשתמשים בעת התחייה, וקל היה להם להרגיל את לשונם למערכת המתחדשת.

ב. דרכי ההשפעה

המחקר על ההשפעות הבין-לשוניות מסובך הוא ומורכב, כי לא תמיד ידוע מי חידש ביטוי מסוים, אימתי הוא נכנס ללשון ואיזה מסלול עשה קודם שמצא לו מקום של קבע בלשון המאמצת. ואף על פי כן, ניתן לתאר את דרכי ההשפעה של הס"י כך:

(א) דרכים גלויות

ספרדית-יהודית <-----> עברית חדשה.

(ב) דרכים סמויות

(1) ספרדית-יהודית <---> יידיש <---> עברית חדשה.

(2) ספרדית-יהודית <---/---/---> עברית חדשה.

בדרכים הגלויות ניכרת ההשפעה הזרה של הרכיבים השאולים. בדרכים הסמויות ההשפעה אינה כה ניכרת, אם משום שהרכיב הס"י עבר קודם לכן דרך היידיש, אם משום שהרכיב התקבל מבלי שהדוברים יהיו מודעים למקורו, וכיוון שהתקבל שוב לא הורגש מקורו הס"י.

13 ראה, למשל: מורג, גיבוש, עמ' 81.

14 כיוון שהגיית הדל"ת (אחרי תנועה) והחי"ו (בסוף מלה) הרפות בס"י הן אלופוניות בלבד (כמו th במלה האנגלית this) וכאות אחרי תנועה בס"י ובמילים העבריות בה, קל היה להשתחרר מהן.

15 ראה: בלנק, סוגים.

16 צ' מיוצגת בס"י אף היא כג', למשל ג'יקו (= צ'יקו). במאמר זה אכתוב את המילים שיש בהן צליל

ch כ'צ' ולא כ'ג'.

1. דרכים גלויות

בדרך הגלויה נתקבלו מילים מן הס"י לעברית ללא שינוי צורה מהותי. חלק מן הרכיבים הס"י האלה היו תורכיים במקורם, אך הותכו תחילה בתוך הס"י וממנה הושאלו לעברית. חלקם משותפים לתורכית, לס"י וללשונות המזרח התיכון וארצות הבאלקאן בכלל, לכן ייתכן ששילובם בעברית בא דרך המסלול הס"י, לפי שהם שגורים בה מאוד, אם כי ייתכן שחדרו ישירות מן התורכית.

כל המילים בקבוצה זו שייכות לרובד הדיבורי של העברית, וניתן למצאן בעיקר במילוני העברית המדוברת¹⁷ ולפעמים גם במילונים אחרים. כמה מן המילים האלה שייכות לתחומי האוכל, אחרות לתחום ביטויי הגנאי והשאר הן מסוגים שונים. הנה דוגמת אחדות, אאריך בראשונות ואקצר באחרונות:

בורקאס (מאפה פריך במילוי של גבינה, תרד, בשר וכו') – בס"י burekas או borekas שם ממין נקבה ברבים. היחיד הוא ללא s בס"י. המקור בס"י הוא מן התורכית: börek, וברור שלא מן הצורה התורכית היא התקבלה לעברית. המלה הזאת משמשת בעברית בסיומת +ס גם בלשון זכר יחיד, כגון: תן לי שני בורקאסים, הבורקאס שלי לא טעים.

חמינאדוס (ביצה קשה חומה) – בס"י גואבזוס אינחאמינאדוס (ביצים קשות מבושלות זמן רב).¹⁸ המלה היא הרכבה של חמין העברית עם התחילית הספרדית לגרימה אינ+, סיומת שם התואר בספרדית + אדורויבוי +ס. גם בס"י יש שהמלה גואבזוס נשמטת, והביטוי נשאר בעינו באותה הוראה. העברית הוסיפה וקיצרה אותו.

טרונצ'ו (טיפש, פתי) – המלה הס"י פירושה 'קלח, כגון קלח כרוב' ובהשאלה 'טיפש גמור'. המלה התקבלה בעברית המדוברת במשמעות הגנאי בלבד. ואולי הביטוי העברי ראש כרוב בהוראת 'אידיוט' הוא כבואת הביטוי הס"י הזה.

קאלאב'אסה (דלעת [ובהשאלה] ג'ינג'י, טיפש [און קרָח]) – המלה הס"י קאלאב'אסה (דלעת) מופיעה גם בצירוף קאלאב'אסה ב'אזיאה (דלעת ריקה) ככינוי לשוטה. הצירוף העברי ג'ינג'י קאלאב'אסה מכפיל ומדגיש את צבעו של אדום השיער, ובדרך כלל הוא כינוי גנאי. הביטוי ראש קאלאב'אסה מקביל בהוראתו ל'דלעת הריקה' של הס"י, אם כי יש המשתמשים בו כביטוי מטאפורי לציון הקרָח, מי שראשו חסר שיער (כדלעת חלקה).

להלן רשימה של מילים ס"י שהשתלבו בעברית המדוברת: באקאלה (סוג דג),

17 ראה: בן-יאמן ובן-יהודה, א. ב.

18 גואבזוס (ביצים) היא המלה הס"י הסטאנדארטית, אם כי יש הוגים wevos ללא g בהתחלה.

באקלאָנה (במלרע וב־v, לא ב־w, מאפה מתוק ושמנוני במילוי שקדים ואגוזים), באַרבֿוניה (דג מולית), לאַקרדה (דג אֶלתית מעושן), פּאלאַברֿה (דיבור ריק, פּטפוט סרק), פּיאַסוליה (שעועית), פּאַסטליקוס (מאפה), פּוסטמה (לשון קללה גם בס״י; במקור מן היוונית, אך בה במשמעות 'פורונקל'), פּיזגאדוֹה (כבד/ה, אַנטיפּאַט/ית), פּינגיאַן (קנקן לבישול קפה, וגם ספל בס״י. בערבית ובתורכית רק ספל),¹⁹ פּראַסה (כרשה, הירק לוף), צ׳אַפּאַצ׳ולוֹה (חדל/ת־אישים, מרושל/ת בלבוש ובהתנהגות), צ׳ינצ׳ה (קמצן). קורטיזו (חצר, שכונה בלשון הירושלמית), אל המילים האלה ניתן לצרף גם את הקללות הידועות: אַזְנו (חמור), לוֹנסו (דוב, מגושם וטיפש), דמיקולו (לא יוצלח, גרוע; בס״י מן הישבן שלי). את המלה מאנייאנה לא שייכתי לקבוצה הזאת, אף שהיא מצויה בס״י בהוראת 'מחר', כי אין בה משמעות הלוואי הדרום־אמריקאית של דחיית הדברים עד אין סוף.

רשימה נוספת היא של מילים משותפות לס״י, לתורכית ולערבית או ללשונות הבאלקאן בכלל, אשר חדירתן לעברית יכלה להיעשות בתיווך הס״י או לא בתיווכה. מילים כמו: אמה (אבל), אמן־אמן (מלת קריאה), באמיה (ירק; גם בערבית), בולמה (לשון קללה), בקשיש, ג'וחה (בס״י בחולם ובהטעמת מלרע, בדחן עממי),²⁰ היידה/איידה (קריאת זירוז), טמבל (בס״י ובתורכית בהטעמת מלרע ובמשמעות 'עצל'), מאנגאל (מתקן לצליית בשרים), מאשאלה (מלת קריאה), מוסקה (תכשיל באלקאני עשוי שכבות חצילים, בשר וירקות), פושטאק (פרחח),²¹ פייסטוק (בוטן) וקיוסק.

לא רק מילים שלמות נכנסו לעברית מן הס״י. הסימות + יקו (+ יקה לנקבה) להקטנה ולחיבה, ולעיתים גם לזלזול, מקורה בס״י, וכך נמצא את המילים האלה של הס״י בפיליטונים או במילוני סלנג עבריים: איזיקו (בן קטן, לשון חיבה; איזו הוא בן או ילד בס״י), צ׳יקו (קטן), וסוליקו (לכד, באופן עצמאי), ובצידן מילים עבריות מקוריות באותה סימות: חמוריקו (חמור קטן, טיפש),²² קופיקו, מושיקו, אברמיקו, אסטרקה ודומיהם.

2. דרכים סמויות

המעין במילים שיפורטו בסעיף הזה אולי יזקוף גבה ויפקפק במקורן הס״י. חלקן השתלבו שילוב כה הדוק בידיש שנהגה בישראל כמאה ה־19, עד כי אינן מורגשות

19 שימוש ס״י זה מיישב את תמיהתו של בלנק, שבעברית משתמשים בפּינגיאַן להוראת הקומקום ולא להוראת הספל כבערבית ובתורכית. ראה: בלנק, לשון, עמ' 138.

20 בצד ג'וחה הערבי (בשורוק ובמלעיל) וחוג'ה התורכי (בחולם ובמלעיל).

21 ראה: יהושע, תמול ג, עמ' 14. בדיון על השפמים מופיעה גם המלה פושטאקיוס.

22 עודד בורלא, סופר הילדים ואמן העברית וחידודיה, כתב ספר בשם 'חמורלה, חמוריקו וחמורק', המשלב את שלוש הסימות המקובלות להקטנה בעברית: + לה היידי, + יקו הס״י ו+ ון העברי.

עוד כס"י, ונדמה שביידיש מקורן. הקבוצה השנייה קשה עוד יותר לזיהוי משום שמילותיה עבריות. בקבוצה זו יש שני סוגים: האחד כולל מילים עבריות מקוריות, שמשמען העברי נובע מן השימוש הס"י בהן. הסוג השני מעניין יותר, כי רק עיון בלשני מדוקדק במילים מעיד על מקורן האמיתי, ולפעמים הדוברים יוצרים לגביהן אטימולוגיות מוטעות.

(א) דרכים סמויות – בתיווך היידיש

במחקרו על לשון היישוב האשכנזי בארץ-ישראל ועל המשקע הערבי שבו, קוסובר מעלה 35 מילים שמקורן בלאדינו. ואילו אנג'ל מעלה רשימה קצרה של 17 מילים בלאדינו ששימשו את היידיש בארץ מראשית המאה²³, מהן זהות עם אלו שמנה קוסובר.

חלק מן המילים הללו נעלם מן העברית היום, והוא מצוי כנראה רק בדיבורם היידי (ואולי גם העברי) של ותיקי הערים הגדולות. כמה מהן חדרו לעברית הכללית, בעיקר הדיבורית:

פיילה (אגן) – כס"י סיר בישול.

ספונג'ה (שטיפת רצפות) – מן הפועל ספונג'אר (לשטוף רצפות) כס"י²⁴, וספונג'אדור (סחבת השטיפה) – הסיומת + אדור ספרדית היא.

פנטופלאך (נעלי בית) – כס"י פאנטופלה בטי"ת שרוקה. ביידיש הטי"ת חלומה או שרוקה, ונוספה סיומת הרבים היידיית.

קאניה (קנה סוכר, בהגיית kanye) – מן הס"י בהגיית kanya (בספרדית caña). כרבות הימים השם המקורי הפך לקאיינה בתהליך שיכול העיצורים.

פופיטיס (גרעיני חמנייה) – כפי הירושלמים שכחה הצורה הזאת, שעברה אימוץ יידי. הצורה פפיטאס היא המקובלת כס"י ובמקומות אחרים בישראל.

מילים אחרות מרשימותיהם של קוסובר ושל אנג'ל, כגון: בורקאס, חמינאדוס, פאסטליקוס, פוסטמה, פ"סטוקיס (בוטנים), קאלאב'אסה – פירטתי כבר בסעיף הקודם, כי לפי דרך הגייתן נראה לי, שהן לא עשו את המסלול היידי קודם כניסתן לעברית. המלה חכם (רב) תידון בסעיף הבא. אשר למילים כגון: סאבינה (סדין), פאצ'יה (רגל קרושה) ואחרות – היקלטותן ביידיש מעניינת כקוריוז, אך אין להן משקל בעברית החדשה.

23 ראה: קוסובר, עמ' 351-357; אנג'ל.

24 מקורו ב־sponja (ספוג) ההודו-אירופי.

(ב) דרכים סמויות עקיפות

(1) מילים עבריות במשמעות ס"י: שאילת משמעות ותרגומי שאילה. רכיב עברי קיים בכל לשונות היהודים, וכמובן גם בס"י.²⁵ מורג מבדיל בין מגבש עברי קלאסי למגבש עברי משולב בלשונות היהודים.²⁶ המגבש העברי הקלאסי, מקביל ל'לשון קודש ממש' במינוחו של ויינריך, דהיינו העברית כפי שהיא נקראת במסורת יהודית כלשהי בתנ"ך, בתפילה ובטקסטים עבריים אחרים, לדוגמה: קמץ בהגיית o ותי"ו רפה בהגיית s בפני אשכנזים, כמו במלה שבת הנהגית shabós בקריאת התורה ובברכות. המגבש העברי המשולב מקביל ל'לשון הקודש שבהיתוך', ובו הרכיב העברי משולב בלשון שילוב פונטי, מורפולוגי וסמאנטי הדוק עד לבלי הכר, כמו בדוגמת אינחמינאדו הס"י לעיל, שאכעס (שבת, בהיגוי shábes) בידיש, באלאבוס, באלאלבוסטע בידיש או באלאביי, באלאבאיה בס"י (בעל הבית, בעלת הבית).²⁷ משעה שחדרו המילים העבריות ללשונות היהודים הן חיו בהן חיים עצמאיים: משמעויותיהן הורחבו, צומצמו או נשארו כשהיו, הן ניטו ונגזרו כמילים אחרות בלשון, עד כי שולבו בה שילוב הדוק. מגבשים אלו השפיעו על העברית המתחדשת כדיבור בארץ-ישראל בסוף המאה ה-19 ובראשית המאה העשרים.

כאשר החיו המחדשים את הדיבור העברי, הרכיב העברי בלשונות היהודים, ובס"י בתוכן, והידע העברי המסורתי הקלו על היקלטות המילים. השימוש הידוע במילים עבריות המצויות בלשונות האם של רוכשי השפה העברית החדשה סייע בתהליך אימוצן של המילים. ברם אין המדובר רק בקליטת מילים, גם משמעויותיהן המגוונות של המילים בלשון האם הועתקו בלי משים אל העברית בפני הדוברים, אף שלא זה היה משמען במקורות העבריים.

את המילים העבריות בדרך-כלל קל לקלוט בס"י יותר מאשר בלשונות היהודים האחרות, כי ההטעמה העברית נשארת בהן בעינה (חוץ מן המילים המותכות היתוך מורפולוגי עמוק), התנועות הן כתנועות העברית החדשה (חמש תנועות בלבד) והשינויים הפונטיים אינם כה רבים. הנה דוגמות אחדות לחלק מן המילים העבריות בס"י באותיות א ו-ח מן האוסף שברשותי. הדוגמות לקוחות משימוש כללי ודיבורי בלבד ולא מטקסטים כתובים או למדניים. לא נכללו כאן שמות פרטיים עבריים אלא אלו שהפכו להיות מושגים, גם לא מילים מותכות, דוגמת אינחמינאדו או דיזמזלאדו:

א — אב (חדוש), אב רחמן, אבות (האבות; פרקי אבות), אבי הבן, אבי הבת, אבינו, אביר (אכזר, נוח לכעוס), אבירות (אכזריות), אבל-אבלים, אבלות, אבר (המין), אברהם אבינו (לשון קריאה או שבועה), אברים, אגב, אגדה, אגודה, אדום (נוצרים), אדון עולם, אדוק, אדם, אדם הראשון, אדמה, אדוניי, אדר, ואדר (אדר ב), אדרבא, אהבה, אוויר (מזג האוויר, אווירה), אולי, אורח, אזהרות,

25 ראה: אבישור ומורג; מורג, מסורות; ועוד.

26 ראה: מורג, גיבוש.

27 ראה: ויינריך, אשכנזית; שורצולד, מדדים.

אחדות, אחוז (שיבוש 'החוק' בהוראת בית-שימוש), אחר (ישבן), אחיתופל, אחיזת עיניים, אַחלוּן (אחלי), אחרי מות קדושים, אחריות (סכנה, חובה), איוב, איכה, אייר, אכזר, אכזריות, ועוד.

ח — חיבה, חיבוט קבר, חבטה, חבר (גם שותף), חבורה, חברה (ח ב־e), חברה (ח ב־a), חברות (גם שותפות), חג, חגי, חג שמח, חגים וזמנים לששון, חד גדיא, חדר, חידוש, חדשות, חובה, חולה, חולם, חוץ, חוץ לארץ, חוץ מן הפנים (לשון התנצלות), חושים, חזיר, חזן, חזנות, חזק וברוך, חזק ואמץ (תשובה לברכה), חזקה, חזרה, חטאתי, חי, חי ה'!, חי וקיים (לשון שבועה), חיה, חייב, חיוב, חיים, חיים ורפואה (ברכה), חיים טובים (ברכה), בחיי כול (לגמרי), חירק, חי"ת, חכם, חֲכָמוֹת, חכם מחוכם ורב רבנן (ראשי תיבות 'חמור', כינוי גנאי), חכמה, חכמות ועוד.

זה מדגם קטן בלבד, אך יש בו כדי להעיד על כמות המילים העבריות בס"י. אלו ואחרות סייעו למשתמשים לאמץ את הדיבור העברי בישראל. מילים עבריות רבות יש גם בידיש, אך השינויים הפונטיים שחלו בהן בידיש בהשוואה לעברית החדשה רבים מאוד, ולכן נראה לי, שזמינות צורתן בס"י השפיעה יותר מן הרכיב העברי שבידיש. להלן אמנה מילים אחדות שמשמען בעברית החדשה כמשמען בס"י, כלומר חלה בהן שאילת משמעות. ייתכן שמעתקי המשמעים חלו במקביל גם בעברית ובלשונות יהודים אחרות, וגם הן השפיעו, אך נראה לי שהשפעת הס"י ברורה למדיי, במיוחד בגלל מעט שינויי ההגייה.

בהמה (כינוי לאדם גס רוח), במיוחד בכיטוי 'בהמה בצורת אדם' (בהמה אין פ'ורמה די בן-אדם).

בן-אדם (בעל תכונות אנוש חיוביות מאוד) — בס"י הביטוי 'נו איס בן-אדם' מקביל לעברית 'הוא לא בן-אדם', שפירושו, התנהגותו אינה נאה. מקביל למענטש בידיש. 'פ'אזיר בן-אדם אה אונר' (לעשות אותו בן-אדם) מקביל אף הוא לשימוש בעברית.

בר-מינן (חס וחלילה, או מת).

גהינס (מצב נורא, מייאש).

חכם (רב) — אמנם חכם במשמע 'רב' מצוי בתשובות הגאונים, אך היא חדרה לעברית מן הס"י.

חוכמה (טיפשות רבה) — בס"י שגור הפתגם 'חכמה אי בינה וקיוסק אין ריב'ה' (חכמה ובינה [בינה בעברית, ובתורכית 'בניין'] ומגדל מעליהם, טיפשות גדולה)²⁸.

²⁸ בידיש חוכמה (במלעיל, המ"ס ב־e) היא גם טיפשות, אך במלה העברית אין עקבות של היידיש.

כפרה (חבל, אבל אין להצטער יתר על המידה).

מגילה (מסמך ארוך ומייגע).

מלאך (אדם טוב־לב, עוזר) — בס"י בלמ"ד מודגשת.

מלכים א (במצב מעולה).

ממזר (ערמומי).

קרוב לדוגמות האלה הוא תרגום השאילה. בתרגום השאילה כל הרכיבים הם עבריים, אך הם מתרגמים מילולית מבע בלשון אחרת כאותו משמע המצוי בלשון המקור. בלנק, הרשב וקוטשר מדגימים רק דרכי הבעה של היידיש שחדרו לאידיומאטיקה השוטפת ולסלנג הישראלי (אני לא מחזיק ממנו, תן קפיצה, מה פתאום, אז אמרתי, השתגעתי?!; עושה חיים, עושה לי חור בראש, לא הולך לו),²⁹ אבל כמותן יש רבות המשקפות את הס"י, כמו בדוגמות בהמה ובן־אדם לעיל, וכן בדוגמות שלהלן.³⁰ חלק מן המשמעים האלה מצויים גם בלשונות יהודים אחרות או בלשונות אירופה, וייתכן שהם נוצרו בדרך מטאפורית עצמאית, אך בגלל זמינות הס"י למחיי הלשון כדיבור, היא איפשרה את שילובן המוצלח בעברית המדוברת.

אוכל לי מהיד (התפרנס ממני; אני יכול להפעלו כראות עיניי) — בס"י 'מי קומי די לה מאנו'.

איך נפלת/נפלנו (נכשלת/נו, נלכדת/נו, אין מוצא) — בס"י 'קומו קאיטיס'.

אכל אותה (נענש, הפסיד, התאכזב, נכנע) — בס"י 'לה קומיו'.

אכל אותו חי (ניצח, הכניע, העליב מאוד) — בס"י 'קומירסילו אה אוננו ביבוי' (לאכול מישהו חי).

בטובות (כרכות, בפנייה עדינה) — בס"י 'קון בואינאס' (בטובות).³¹

כשונה מן המילים העבריות אכלית (תכל'ס), מִשְׁקָה, חִבְרָה במלעיל, שחזרו לעברית מן היידיש כמשמעות וכצורה חדשות. ביידיש מצויה בהמה (במלעיל, המ"ם ב־ש) גם כמשמעות 'טיפש', תודתי לפרופ' שלמה מורג שהעיר על כך.

29 ראה: הרשב, עמ' 46; קוטשר, עמ' 218; בלנק, יידיש, ועוד.

30 עיון משווה בצירופים ובכיתורים במילוני בן־אמוץ ובן־יהודה, א, ב, ולעומתם במילון נחמה, מעיד על כיטויים רבים נוספים בעברית שהם בבואת הס"י. גם במילון אבן־שושן מצויים ציוני ביטויים מלשון הדיבור, שאין הוא מציין את מקורם, אך דמיונם לצירופי הס"י רב, למשל: הרים יד.

31 יעקב יהושע משתמש בביטוי דברים טובים (קוזאס בואינאס) לציון ממתקים, אך אינני בטוחה אם ס"י היא המקור. ראה: יהושע, תמול, ג, עמ' 26.

בלע (הבין) — בס"י 'נו סי אינגלוטי' (אי אפשר לבלוע את זה, מוגזם), 'נו מי סי אינגלוטי' (איני יכול לבלוע את זה, קשה לי להבין).

בלע את דבריו/בלע את הלשון (התחרט) — בס"י 'אינגלוטיר לאס פאלאבראס, אינגלוטירסי לה אילואינגה' (לבלוע את הדברים, המילים/לבלוע לעצמו את הלשון, לחזור בו).

דג שמן (עשיר פושע) — בס"י 'פישי גודרו', בעיקר בביטוי 'אפיראר פישו גודרו' (לתפוס דג שמן, התמזל לו לצוד פושע נכבד).

האוכל עלה לו לגרון (חש בחילה) — בס"י 'סוביר איל קומיר אל גרון'.

האכיל אותו בכפית (הסכיר לו היטב, הכין לו את החומר לעוס) — בס"י 'דאר אה קומיר קון קוצ'ארה'.

הוציא את הנשמה ל- (התעלל ב-, ירד לחיי מיתה) — בס"י הביטוי 'קיטאר לה נשמה' (להוציא את הנשמה, להתעלל ב-).

הרים יד על (היכה) — בס"י 'אליב'אנטאר מאנו' (להרים יד, להכות).

הרים ידיים (התייאש ונכנע) — בס"י 'אליב'אנטאר לאס מאנוס' (להרים את הידיים, להתייאש וגם לדחות).

הרים ראש (התייחר, החציף פנים; בצד המשמעות המקראית של להתגאות, להתעורר) — בס"י 'אליב'אנטאר קאביסה'.

כבד (אנטיפאט, קשה הבנה) — בס"י 'פיזגאדו' (ראה סעיף 1 לעיל).

מרוח (שיחד) — בס"י 'אונטאר' (למרוח, לשחד).

נגיד ש- (נניח ש-) — בס"י 'דיגאמוס קי' (נאמר ש-, נניח).

נעמדו לו השערות (בראש) (נבהל מאוד, נחרד) — בס"י 'סי אליב'אנטאן לוס קאבייוס די לה קאביסה' (שערות הראש קמות, מרוב בהלה).

נפל (נכשל, נלכד, מלא אכזבה) — בס"י 'קאאיר'.

נפל לבוץ (נכשל, נלכד במעשה רע) — בס"י 'קאאיר אל לודו'.

נפל מהשמים (התגלה לפתע) — בס"י 'קאיו די לוס סיילוס' (הופיע פתאום, במשמע חיובי).

נפל לידי- (הגיע לידי משהו לצורך טיפול) — בס"י 'קאאיר אה לה מאנו די'.

נפל לידיים טובות/רעות (זכה לטיפול טוב/גרוע) — בס"י קאאיר אין בואינאס/
ניגראס מאנוס'.

עזוב אותו (התעלם ממנו, אל תחשב בו) — בס"י דישאלו'.

עזוב שטריות (הפסק! אל תספר סיפורי הבל!) — בס"י דישה שאקאס'.

עשה ממנו סלט/סאלאטה (בילבל הכול; העליב, פגע פיסית) — בס"י
'פ'(אזיר טודו סאלאטה' (לעשות מן הכול סלט, לבלבל, לקצוץ).

פנים/פרצוף של תשעה באב (פנים עגמומיים, עצובים) — בס"י קארה די
תשעה באב' (פנים של תשעה באב, קודר).

פתח פה (דיבר, צעק בגנות ללא סייגים) — בס"י אב'ריר בוקה'.

פתח שולחן (הכין תקרובת עשירה למוזמנים) — בס"י אב'ריר מיזה'.

קם מהמיטה (החלים) — בס"י סי אליב'אנטו די לה קאמה' (קם מן המיטה,
החלים).

קם על צד ימין/(שמאל) (התעורר כשרוחו טובה עליו/התעורר במצב רוח
גרוע) — בס"י סי אליב'אנטו אל פארטי דיריצ'ו/(אלה סיידרה)' (קם מצד
ימין/שמאל, מצב רוחו טוב/גרוע).

רגל השטן (מכשול, פיתוי) — בס"י פייה די שטן' (רגל שטן, מכשול או פיתוי).
ואפשר שזה ביטוי אירופי כללי.

רגל ימין/רגל שמאל (הצלחה/כישלון) — בס"י קון איל פייה דיריצ'ו' (ברגל
ימין, בהצלחה).

שבר את מישהו (גרם לו להיכנע) — בס"י רומפיר אה אונו' (לשבור מישהו,
להכניעו).³²

שכך יהיה לי טוב (לשון שבועה) — בס"י אסי טינגה בואינו' (כך יהיה לי
טוב).

שם רגל (הכשיל) — בס"י מיטיר איל פייה' (לשים את הרגל, להכשיל).

שם רגל ב' (הגיע למקום, יש לו דריסת רגל ב') — בס"י (נו) מיטיר פייה אין' (לא
לשים רגל ב', להיזהר מלהתערב בעניין).

(2) פרפראות. שלוש הדוגמאות שלהלן מעידות על מילים, שהשתלבו בעברית, ומקורן הס׳י האטימולוגי לא היה כה ברור. אחריהן אעיר על כמה מילים שבלנק התחבט בהן.

חנוכייה: המלה נחשבת כחידושה של חמדה בן-יהודה, שהשתמשה בה לראשונה במדורה 'מכתבים מירושלים', סמוך לחנוכה תרנ"ז, בעיתון 'הצבי' שבעריכת אליעזר בן-יהודה.³³ היא מעלה שם דברים ששמעה מספרדי מארץ-ישראל, שביקר בבית גביר בחוץ לארץ, ובביתו היתה חנוכיית וזהב שדלקו בה חמישה נרות. ספק בעיניי, אם חנוכייה היא אכן המצאתה של חמדה בן-יהודה, או היא ציטוט מפי אותו יהודי ספרדי. העובדה היא, שבקרב היהודים הספרדים בארץ ובארצות הבאלקאן רווחה המלה חנוכייה, בהטעמת מלעיל, כשם המיוחד למנורת החנוכה. מבחינה גזירתה הריה המלה חנוכה כסיומת +ייה הספרדית המקובלת, שמקורה בערבית של ימי-הביניים. השם חנוכייה בהטעמת מלעיל מובא במילון נחמה,³⁴ המתעד את מסורת סאלוניקי, ואין לחשוד בו בהשפעה ישראלית. זאת ועוד. המלה הזאת שימשה בשיר מישחק חרוז כפי ילדים (כאן בכתיב עברי), כך שנחמה הכירה עוד בילדותו (הוא יליד 1881), בשלהי המאה ה-19, ואין הוא מציינו כחידוש:

חנוכייה, באיילה טו טייה (חנוכייה, תרקוד דודתך)
חנוכה, באיילה טו בא'ז'ה (חנוכה, תרקוד סבתך).

חמדה בן-יהודה אימצה אפוא את השם הספרדי-יהודי הזה, וחידושה מסתכם בעיבורתו בהטעמת מלרע, בדומה למילים עבריות אחרות, דוגמת: שמשייה, מטרייה, שאף בהן ניכרת השפעת הסיומת הערבית.³⁵

פיתה: בלנק מייחד דיון מפורט למלה הזאת, וחידה היא בעיניו. לפי טענות דוברי העברית, פיתה מלה ערבית היא. אמנם המלה יכולה להיות ערבית לפי הטעמתה המלעילית, אך הפ"א התחילית שבה מחשידה אותה עלינו, שהרי אין p בערבית אלא f בלבד.³⁶ המלה הזאת גם אינה מצויה בערבית כלל לציין מאפה לחם שטוח. אכן-שושן משייך אותה במילונו לפייתא ארמית, ואין יודעים, מי הכניסה לשימוש העברית שהתחייטה כדיבור.³⁷

המלה הזאת מצויה בס׳י בהוראת 'מאפה לחם שטוח שלא התפיחוהו הרבה',

33 ראה: סיוון, ראשית, עמ' 48-49.

34 ראה: נחמה, ערך janukiya, פרופ' מורג מעיר בצדק, שהמלה מצויה גם כפי יהודי איטליה, ברם ברי לי, שגם באיטליה מקורה ס׳י.

35 ראה הערתו של סיוון, חנוכייה, עמ' 75.

36 גם אין כאן עיבורת של המלה על פי חוקי בגדכפ"ת, כי במילים זרות או במילות סלנג הוא ממילא אינו פועל, השווה: פלאח, פילהארמונית, דפי פוליו.

37 ראה: אבן-שושן, ראה גם: קוסובר, עמ' 245. על כניסתה לעברית — ראה: בלנק, לשון, עמ'

ומקורה יווני, ככל הנראה. היא מתועדת כבר ב־1730 בכתיב פִּיטָה ב'מעם לועז' לר' יעקב כולי. כפי היהודים הספרדים רווח הניב: ארובָה פִּיטָס (פִּיתָה'ס) אי ביזה מזוזאס (מזוזוה'ס) 'גונב פיתות ומנשק מזוזות (טובל ושרץ בידו)'. בלשון הדיבור מצוי הביטוי לו (פ')איזו פיתה 'עשה ממנו פיתה, העליבו, כִּישוּ, או היכהו נמרצות' וביטויים נוספים.³⁸ פיתה שבעברית החדשה מקורה אפוא לא בארמית אלא בס"י, כפי שהראה כבר גולד.³⁹

תרפפ"ו: דובר ס"י השומע את הביטוי הזה בעברית מגחך, לפי שהוא יודע את מקורו של הביטוי. כנגד זה, דובר העברית סבור, ששנת תרפפ"ו היא שנה קדומה מאוד, מן המאה הקודמת, על פי מניין השנים.⁴⁰ הקושי הוא, שהרי"ש מונעת בתנועת a, ואילו בשנים אחרות הנאמרות כמלה אחת איננו מניעים את הרי"ש או את השי"ן שאחרי התי"ו⁴¹ (השווה תרפ"ט, תרס"ב). גם כפל הפ"א אינו מובן. ועוד, תרפפ"ו בגימטריה (400+200+80+6) היא שנת תשס"ו, שתבוא עלינו לטובה בעוד 13 שנים! מה קדמות יש כאן? לפיכך המלה מעוררת חשד בצורתה העברית.

אבל המלה הזאת מצויה בס"י בביטוי 'דיל טיימפו די מי טאראפאפו' במשמע 'מזמן סב סבי, לפני עידן ועידנים', בצד ביטויים אחרים המזכירים אישים היסטוריים אחרים: אנטיוכוס, מתושלח, טיטוס, וכולם לציון הריחוק בזמן. המלה הס"י טאראפאפו, שהיגויה שווה לתרפפ"ו, מקורה יווני: מן תריא (שלוש) פאפו (סבא), ברם היא משולבת בס"י שילוב עתיק.⁴² העברית קיבלה את הביטוי הזה מן הס"י והפכתו לעברי בכתבו ובייחוסו, אלא שהאטימולוגיה העממית כיסתה והעלימה את האטימולוגיה הנכונה שלו שמקורו בס"י.⁴³

אגב כך, גם השימוש ב'מימי/מזמן אנטיוכוס/מתושלח/טיטוס' אפשר שהוא השפעת כבואה של הביטוי הס"י, אך גם ייתכן שזו התפתחות עברית עצמאית. 'מימי טיכו', לעומתם, הוא ודאי חדש — בין בהכלאת טיטוס עם אנטיוכוס, בין באימוץ שמו של רופא העיניים הירושלמי.

הערה לפני סיום: בלנק במאמרו על היסוד הערכי שבדיבור הישראלי דן בכמה

38 ב'מעם לועז' — ראה: ויזנר, ערך pita. וכן ראה: נחמה, ערך pita, pitikas. הביטוי הזה 'עשה אותו/ממנו פיתה' מצוי גם בעברית המדוברת.

39 ראה: גולד, פיתה. גולד צודק בטענתו, שפיתה מקורה ס"י, אך נימוקיו הכלשניים אינם נכונים: (א) לא כל המילים הארמיות בעברית מוטעמות במלרע, רבות מהן מוטעמות בעברית כמלעיל (דווקא, ניחא, גרידא, בצותא) — ראה: שורצולד, נדידות. (ב) לא כל המילים שמקורן ארמי ניטות כרבים בסיומת +אית, במקום +ות. אמנם יש דוגמה-דוגמאות (רדוגמות), אך בצדן יש שאלתה-שאלתות (אין שאלתאות), עובדה-עובדות (אין עובדאות) ועוד.

40 ראה: בן-אמוץ ובן-יהודה, א, עמ' 235.

41 חוץ משמות שנים בנות שלוש אותיות לפ"ק, כגון תר"ץ, תש"ח.

42 על-פי עדות אינג' אהרון רוסו, כבר בקברות יהודיים בספרד מצויה המלה טאראניטה ינינה, נכדה משולשת.

43 ראה: שורצולד, תרפפ"ו.

מילים בעייתיות. דיוניו רומזים על השפעות של הס"י על העברית בת־זמננו, אך הוא מציינן כאפשריות בזהירות רבה.⁴⁴ נראה לי, שבחלקן, לפחות, השפעת הס"י עליהן ברורה. הצבר הנאכל (sábres), השאול מן הערבית, נגזר ביחיד מצורת הרבים, שעוצבה בסיומת הס"י. פִּינגאן ופִּיסיטוק דנתי בהן לעיל (בפרק ב). המלה פִּיסיטוקים עדיין קיימת בעברית, והמלה בוטנה לא המירה אותה לחלוטין. פִּיפִייה היא אכן ממוצא אירופי. בס"י kófyá היתה כיסוי ראש מיוחד לנשים ספרדיות נשואות, ובראשית המאה רק זקנות נהגו לחובשו. מכל מקום ספק אם kófyá שבס"י היא ביסוד הפִּיפִייה העברית. גְרוֹשׁ (המטבע) בג' תחילית, במקום ק' ערבית או k תורכית, הושפעה, כנראה, מן המלה הס"י המקובלת grosh.

סוף דבר

עסקתי כאן בהשפעות של הס"י על אוצר המילים של העברית והדגמתי את שילובן. המילים שזרותן מורגשת משמשות בלשון הדיבור בלבד. האחרות מצויות בכל משלבי הלשון. מערכוני 'הגשש החיזור', המייצגים דמויות עממיות טברייניות או ירושלמיות, משקפים היטב את השילוב הס"י האינטגרלי בעברית המדוברת.⁴⁵ ימים יגידו, אם אותם רכיבי אקראי באותם מערכונים, או בסיפורים כגון סיפורי יפו מאת מנחם תלמי ('כשגבר היה גבר', 'תמונות יפואיות', 'הבונונים הכי יפים'), ב'עשו' מאת מאיר שלו⁴⁶ ואחרים, ימשיכו וישתלבו בלשון. ההשפעה התחבירית והדקדוקית עדיין לא נחקרה והיא ראויה לעיון מיוחד.

44 ראה: בלנק, לשון, עמ' 135-149. המאמר פורסם קודם לכן ב'לשונונו לעם' תשט"ז.
 45 במערכון 'שבת שלום' מאת יוסי בנאי רשמתי את הביטויים האלה מן הס"י: ח'ם מרדוכי/מרדכי (חכם מרדכי), חזק וברוך (ישר כוח), מרסי (תודה, ס"י שאולה מן הצרפתית). קי נו מי מאנקיס (שלא תחסר, לשון ברכה), מיסיו לוי (אדון לוי, תחילית ס"י שאולה מן הצרפתית), מאדרי מיאה (אמי, לשון קריאה, מעין אוי ואבוי!), יא קאאימוס (נפלנו, איזה אסון!), קי איזאק, קומו סטאס (מה יצחק, מה שלומך?), טודו בואינו, סאנוס קי מי איסטיס (הכול בסדר, בריאים שתהיו לי), ואתה נאדה (ואתה כלום), ב'אמוס, איזאק (נלך, יצחק), אָזְנו (חמור), איסטה בואינו (זה טוב), אבלה, אבלה! (דבר, דְּבַר!), בסטה, בסטה! (מספיק, מספיק!), בראוו, איזאק (הידד, יצחק), טרונצ'ו (טיפש), אה דייו (הו, אלוהים!), בורקאס. הכתיבים כאן מבוססים על תעתיקי לקלטת ולא על הכתוב ב'ספר הזהב', ראה: פשנל, עמ' 164-169.

46 הספר דן במשפחה שאביה ספרדי מירושלים, והוא משופע במילים ס"י. בעמ' 36-37, לדוגמה, ב'עשו' רשמתי את המילים האלה: תאחאן לוי (חכם לוי), באלאבאי (בעל בית), בוליסה לוי (גברת לוי), רובי (רב, מלמד תינוקות), בלחם הפרנזילה ובפיטיקאס (מיני מאפה), לאס יאגאס (המוכות, חסרות הבעל), טנג'יה אי טפון (סיר ומכסה), בהמה קון פגימה ('נערה' בעלת מום), מאנסאניקה (תפוח בלשון חיבה). השילוב של הס"י בספר מופיע במובלע ואין הוא מפריע לקריאה ברצף.

הפניות ביבליוגרפיות

אבישור ומורג י' אבישור וש' מורג (עורכים), היסודות העבריים בלשונות היהודים (מקדם ומים, ה), חיפה וירושלים תשנ"ב.

אבן-שושן אבן-שושן, המילון החדש, ירושלים תשל"ל.

אנגל ש' אנגל, 'השפעת הלאדינו על האידיש', ערות, 1 (תש"ו), עמ' 103-104.

אפל ומריסקן R. Appel & P. Muysken, *Language Contact and Bilingualism*, London 1987.

בוניס, יישוב D.M. Bunis, 'The Judeo-Spanish Dialect of the Old Yishuv in Jerusalem', *Studies in Jewish Languages*, Yerushalyim 1988, pp. 1*-40*.

בוניס, רכיב —, 'The Hebrew and Aramaic Component of Judezmo: A Phonological and Morphological Analysis', Ph.D. Dissertation, Columbia University 1980.

בלאו תחיית העברית ותחיית הערבית הספרותית, ירושלים תשל"ו.

בלנק, יידיש H. Blank, 'Some Yiddish Influence in Israeli Hebrew', *The Field of Yiddish*, The Hague 1965, pp. 185-201.

בלנק, לשון ח' בלנק, לשון בני אדם, ירושלים תשמ"ט.

בלנק, סוגים —, 'Israeli Hebrew Texts', *Studies in Egyptology and Linguistics in Honour of H.J. Polotsky*, Jerusalem 1964, pp. 132-146.

בן-אמון בן-אמון ונ' בן-יהודה, מלון עולמי לעברית מדוברת, ירושלים תשל"ג.

בן-אמון ובן-יהודה, א בן-אמון ובן-יהודה, ב בן-אריה י' בן-אריה, ירושלים במאה ה-19: העיר העתיקה, ירושלים וניו יורק 1984.

בן-צבי בן-צבי, ארץ ישראל ויישובה בימי השלטון העותמאני, ירושלים תשכ"ט.

בר-אדון, אימהות 'ה'אימהות המייסדות' ומנת חלקן בתחיית העברית בהתהוותה (1882-1914), לשון ועברית, 3 (תש"ן), עמ' 4-26.

בר-אדון, עגנון —, ש"י עגנון ותחיית הלשון העברית, ירושלים תשל"ח.

בר-אדון, עלייה —, 'על תרומתה של העלייה השנייה לתחיית הלשון העברית', דברי הקונגרס העולמי התשיעי למדעי היהדות, ד(א) (תשמ"ו), עמ' 63-70.

ברטל י' ברטל, 'יישוב ישן' ו'יישוב חדש' — הדימוי והמציאות', קתדרה, 2 (תשל"ז), עמ' 3-19.

גולד, השפעה D.L. Gold, 'On the Influence of Judezmo and Turkish on Israeli Hebrew (Summary of a Monograph)', *Jewish Linguistic Studies*, 1 (1989), pp. 242-248.

גולד, פיתה —, 'The Etymology of the British Bread Name pita (A Study in Jewish Intralinguistics)', *Jewish Language Review*, 4 (1984), pp. 58-76.

גת ב"צ גת, היישוב היהודי בארץ-ישראל בשנים הת"ר-התרמ"א (1840-1881), ירושלים תשל"ד.

הרמתי, ארבעה ש' הרמתי, ארבעה שקדמו לבן-יהודה במאה ה"ט, ירושלים תשנ"א.

הרמתי, חינוך —, ראשית החינוך העברי בארץ ותרומתו להחייאת הלשון: תרמ"ג-תרע"ד, ירושלים תשל"ט.

הרצוג ח' הרצוג, 'המושגים "יישוב ישן" ו"יישוב חדש" בהארה סוציולוגית', קתדרה, 32 (תשמ"ד), עמ' 99-108.

הרשב, יזנר ב' הרשב, 'מסה על תחיית הלשון העברית', אלפיים, 2 (תש"ן), עמ' 54-9.

C. Wiesner, *Jüdisch-Spanisches Glossar zum ME'AM LO'EZ des Jacob Kuli*, Hamburg 1981.

- ויינרייך, אשכנזית
 א' ויינרייך, 'על העברית האשכנזית והעברית שביידיש: בחינתן הגיאוגרפית',
 לשוננו, כה (תשכ"א), עמ' 57-80.
- מגע
 יינרייך, מגע
 יהושע, ילדות
 יהושע, תמול
 ירושלמי
- U. Weinreich, *Languages in Contact*, The Hague & Paris 1968.
- י' יהושע, ילדות בירושלים העתיקה, א-1, ירושלים תשכ"ה-תשכ"ט.
- , 'ירושלים תמול שלשום, א-ג, ירושלים תשל"ז-תשמ"א.
- נ' ירושלמי, מרקאדו החמר: סיפור מחיי היהודים הספרדים בחברון, ירושלים
 1937.
- I. Lehiste, *Lectures on Language Contact*, Cambridge, Mass. 1988.
- ש' מורג, 'העברית החדשה בהתגבשותה: לשון באספקלריה של חברה', קתדרה,
 56 (תש"ן), עמ' 70-92.
- ש' מורג ור' ספן, 'מלשון הדייגים וירודי הים בישראל', לשוננו, לא (תשכ"ז),
 עמ' 289-298, לב (תשכ"ח), עמ' 308-325.
- (עורך), מסורות לשון ומלים עבריות בלשון הדיבור של קהילות ישראל,
 ירושלים תשמ"ג.
- M. Nahir, 'Language Planning and Language Acquisition: The
 "Great Leap" in the Hebrew Revival', *International Handbook of
 Bilingual Education*, New York 1988, pp. 275-295.
- J. Nehama, *Dictionnaire du Judéo-Espagnol*, Madrid 1977.
- ר' סיוון, 'חנוכיה', היות וחיות בלשוננו המתחדשת, ירושלים 1990, עמ'
 74-75.
- , 'ראשית הרחבת הלשון כימינו', לשוננו לעם, לג (תשמ"ב), עמ' 5-63.
- R. Sivan, *The Revival of the Hebrew Language*, Jerusalem 1980.
- B. Spolsky & R.L. Cooper, *The Languages of Jerusalem*, Oxford
 1991.
- J. Fellman, *The Revival of a Classical Tongue: Eliezer Ben Yehuda
 and the Modern Hebrew Language*, Mouton 1974.
- C.A. Ferguson, 'Diglossia', *Word*, 15 (1959), pp. 325-340.
- א' דשא-פנול (עורך), הגשש החיור: ספר הזהב, תל-אביב 1975.
- E.Y. Kutscher, *A History of the Hebrew Language*, Jerusalem and
 Leiden 1982.
- M. Kosover, *Arabic Elements in Palestinian Yiddish*, Jerusalem
 1966.
- י' קניאל, המשך ותמורה — היישוב הישן והיישוב החדש בתקופת העלייה
 הראשונה והשנייה, ירושלים תשמ"ב.
- ח' רבין, 'מה היתה תחיית הלשון העברית?', ספר שלום סיוון, ירושלים תש"ם,
 עמ' 125-140.
- H.B. Rosen, *Contemporary Hebrew*, The Hague 1977.
- O. (Rodrigue) Schwarzwald, 'The Fusion of the Hebrew-Aramaic
 Lexical Component in Judeo-Spanish', *Judeo-Romance Languages*,
 Jerusalem 1985, pp. 139-159.
- א' (רודריג) שורצולד, 'ספרותם של יהודי יוון ללשונותיה ולסוגיה', פעמים, 30
 (תשמ"ז), עמ' 60-84.
- , 'סוגי לשון וספרות ביהדות הספרדית', פעמים, 50 (תשנ"ב), עמ' 4-28.
- , 'המדדים להיתוכן של המלים העבריות והארמיות בספרדית-היהודית',
 מלאת, 2 (תשמ"ד), עמ' 357-367.
- , 'נדידות טעמים בעברית המדוברת', שי לחיים רבין: אסופת מחקרי
 לשון, ירושלים תשנ"א, עמ' 393-414.
- , 'שלושה ביטויי עבר-רחוק בעברית המדוברת', לשוננו לעם, לח
 (תשמ"ז), עמ' 300-303.
- ר' שרעבי, היישוב הספרדי בירושלים בשלהי התקופה העות'מאנית 1893-1914,
 משרד הביטחון תשמ"ט.
- להיסטה
 מורג, גיבוש
 מורג וספן
 מורג, מסורות
 נהיר
 נחמה
 סיוון, חנוכיה
 סיוון, ראשית
 סיוון, תחייה
 ספולסקי וקופר
 פלמן
 פרגוסון
 פנול
 קוטשר
 קוסובר
 קניאל
 רבין
 רחן
 שורצולד, היתוך
 שורצולד, יוון
 שורצולד, לשון
 שורצולד, מדדים
 שורצולד, נדידות
 שורצולד, תרפ"ו
 שרעבי